

DESCARTES, CRÍTIC DE LES TRADICIONS FILOSÒFIQUES ESCOLÀSTICA I ESCÈPTICA

JAUME LLANES BORDES

Universitat Ramon Llull

L'ús més habitual del mot «tradició» fa referència als costums i les creences populars, però el terme també presenta una accepció culta que pot aplicar-se a concepcions intel·lectuals més elaborades com les teories filosòfiques. Amb l'afany de mostrar que l'ús de la categoria «tradició» pot ser profitós per a la interpretació de la història de la filosofia, proposo una breu anàlisi de la crítica que Descartes adreça a l'escolàstica i a l'escepticisme en un moment decisiu del procés d'elaboració de la cosmovisió moderna.

Malgrat la radical oposició que hi ha entre l'escepticisme i la filosofia de Descartes, ambdues concepcions comparteixen la crítica al corrent filosòfic dominant a Europa des de la baixa edat medieval fins a ben entrada l'edat moderna: la filosofia aristotèlica-escolàstica, assumida per l'Església catòlica com a aparell teòric per justificar els dogmes de fe i difosa durant segles per tota la cristiandat a través de les escoles i universitats. Per bé que l'escolàstica no sigui un cos doctrinal homogeni, la primacia que la filosofia d'Aristòtil adquireix en ella des dels segle XIII li proporciona una unitat metodològica i conceptual prou sòlida perquè pugui considerar-se com una veritable «tradició filosòfica».

Les qüestions que em plantejo són les següents: 1/ l'escèpticisme modern presenta trets distintius suficients perquè pugui considerar-se com una tradició filosòfica que vol ser una alternativa a l'escolàstica?; 2/ en cas que sigui així, Descartes adopta una posició «intencionadament» crítica davant de dues tradicions intel·lectuals i no només davant d'una?, i 3/ quina és l'alternativa cartesiana a les filosofies que critica? Es pot interpretar també en clau de «tradició»?

Com a via per buscar les respostes a aquestes preguntes, en baso en l'anàlisi d'un text de Descartes que ha estat interpretat com una expressió paradigmàtica de l'època moderna. El fragment forma part del *Discours de la méthode* que, juntament amb els *Essais (La dioptrique, Les météores i La géométrie)*, és la primera obra publicada –l'any 1637– pel filòsof francès: «Et remarquant que cette vérité: *je pense, donc je suis*, était si ferme et si assurée, que toutes les plus extravagantes suppositions des sceptiques n'étaient pas capables de l'ébranler, je jugeai que je pouvais la recevoir, sans scrupule, pour le premier principe de la philosophie, que je cherchais»¹.

Sens dubte, la tria de llengua francesa en comptes de la llatina, la senzillesa expressiva i l'ús de la primera persona per explicar les pròpies vivències i idees són símptomes madurs de la nova sensibilitat intel·lectual moderna que fou desvetllada en el decurs del Renaixement. El contingut del text és coherent amb el que suggereix la seva forma, no en va afirmar una veritat inqüestionable obtinguda només amb l'ajut de la pròpia raó: l'existència indubtable del propi jo que pensa. Una veritat que s'erigeix en el pilar d'un projecte

1. DESCARTES, *Œuvres*, 11 vols. París, Vrin, 1996. Edició preparada per Ch. ADAM i P. TANNERY (1896-1910), i posteriorment revisada i ampliada per J. BEAUDE, B. ROCHOT i P. COSTABEL (1964–1974). La cito abreujada, especificant-ne el volum i la pàgina: AT VI 32.

filosòfic i científic amb una clara finalitat terrenal: millorar la vida humana². Sense negar en absolut la fe, Descartes proposa una visió del món i de l'ésser humà molt diferent de la que els doctors de l'Església catòlica encara sostenien al segle XVII, enfocada a la transcendència i fonamentada en una interpretació cristiana de la filosofia d'Aristòtil.

La crítica a la tradició escolàstica, sense ser explícita en el text, és ben visible per un lector culte de l'època: la locució «primer principi» remet clarament al principi de contradicció³. La substitució d'una veritat abstracta i universal per

2. A la sisena part del *Discours de la méthode*, Descartes ho expressa en aquest fragment cèlebre: «[...] il est possible de parvenir à des connaissances qui soient fort utiles à la vie, et qu'au lieu de cette philosophie spéculative, qu'on enseigne dans les écoles, on en peut trouver une pratique, par laquelle connaissant la force et les actions du feu, de l'eau, de l'air, des astres, des cieux, et de tous les autres corps qui nous environnent, aussi distinctement que nous connaissons les divers métiers de nos artisans, nous les pourrions employer en même façon à tous les usages auxquels ils sont propres, et ainsi nous rendre comme maîtres et possesseurs de la nature.» (AT VI 61-62).

3. En la carta de Descartes a Clerselier de juny o juliol de 1646 es desplega de manera explícita i detallada la crítica al primer principi de la filosofia de l'Escola: «[...] le mot de *principe* se peut prendre en divers sens, et que c'est autres chose de chercher une notion commune, qui soit si claire et si générale qu'elle puisse servir de principe pour prouver l'existence de tous les Êtres, les *Entia*, qu'on connaîtra par après; et autre chose de chercher un Être, l'existence duquel nous soit plus connue que celle d'aucun autre, en sorte qu'elle nous puisse servir de *principe* pour les connaître. / Au premier sens, on peut dire que *impossible est idem simul esse et non esse* est un principe, et qu'il peut généralement servir, non pas proprement à faire connaître l'existence d'aucune chose, mais seulement à faire que, lorsqu'on la connaît, on en confirme la vérité par un tel raisonnement: *Il est impossible que ce qui est ne soit pas; or je connais que telle chose est; donc je connais qu'il est impossible qu'elle ne soit pas*. Ce qui est de bien peu d'importance, et ne nous rend de rien plus savants. / En l'autre sens, le premier principe est que *notre âme existe*, à cause qu'il n'y a rien dont l'existence nous soit plus notoire.» (AT IV 444).

una altra de caràcter fàctic i subjectiu –per bé que tingui el caràcter d’inferència necessària– constitueix un atac a un dels punts àlgids de la filosofia de l’Escola, realitzada en el marc d’una obra on es duu a terme una crítica molt més àmplia a aquesta tradició⁴.

La referència expressa a l’escepticisme, en el text, també és molt significativa. D’una banda, del caràcter d’evidència que defineix la filosofia cartesiana, com es fa palès en la precisió que el primer principi *penso, per tant existeixo* roman incòlume davant «les més extravagants suposicions dels escèptics»: aquestes són les que Descartes mateix integra en la seva filosofia (l’anomenat «dubte metòdic») com un mitjà necessari per desfer-se dels prejudicis en què els humans estem instal·lats des de la infantesa⁵. D’una altra banda, des d’un punt de vista històric, perquè la menció als escèptics palesa la importància i l’abast que té l’escepticisme en l’escenari cultural de l’Europa moderna. I això ens remet a la primera pregunta plantejada: aquest moviment intel·lectual presenta trets suficients per ser denominat amb el terme «tradició»? En general, els historiadors de la filosofia han circumscrit l’escepticisme modern a un conjunt de pensadors força destacats (F. Sánchez, Montaigne i P. Charron), considerant-lo una més de les diverses tendències filosòfiques existents a l’època. Tanmateix, altres estudiosos com R. Popkin i J.-P. Cavaillé interpreten que l’escepticisme és un tarannà intel·lectual transversal dels segles xvi

4. Les crítiques explícites i implícites a l’escolàstica són constants al llarg del *Discours de la méthode* i els *Essais*.

5. Descartes deixa molt clar a Chanut el paper que juga l’escepticisme en la seva filosofia davant l’acusació d’escèptic que li va fer P. Bourdin a les *Setenes objections* a les *Meditacions metafísiques*: «puisque’un Jésuite a cru avoir assez de sujet, pour m’accuser d’être sceptique, de ce que j’ai réfuté les sceptiques» (*A Chanut*, 1 de gener de 1646, AT IV 536).

i xvii, present en la majoria de pensadors del temps⁶. Des d'aquesta perspectiva, l'interès especial de Descartes per les idees escèptiques arrelaria en el context cultural en què va estar profundament immers durant els anys que va residir a París (1625-1628), un període determinant en la seva formació intel·lectual.

El tret més característic de l'«esperit escèptic» que travessa el Renaixement i el barroc europeus és el seu caràcter

6. «El periodo que trataré, 1500-1675, ciertamente no sea el único periodo que ha ejercido una repercusión escéptica sobre el pensamiento moderno. Antes y después de este intervalo pueden encontrarse influencias importantes de los antiguos pensadores escépticos. Pero yo afirmo que es escepticismo desempeña un papel especial y diferente en el periodo que va desde la Reforma hasta la formulación de la filosofía cartesiana; un papel especial y diferente, debido a que la crisis intelectual producida por la Reforma coincidió en el tiempo con el redescubrimiento y reaplicación de los argumentos de los antiguos escépticos griegos. En el siglo xvi, con el descubrimiento de manuscritos de Sexto, hay una reanudación del interés en el escepticismo antiguo y en la aplicación de sus ideas a los problemas de la época». (R. POPKIN, *Historia del escepticismo desde Erasmo hasta Spinoza*, México, FCE, 1983, p. 15; 1ª edició en anglès: 1979); «[...] il nous semble que la catégorie « scepticisme » permet d'embrasser la plus grande partie de la production culturelle de l'âge baroque, et autorise parler d'une pensée baroque, par delà les clivages et les conflits de toutes sortes (confessionnels, théologiques, politiques, moraux, esthétiques). Ce scepticisme se manifeste d'abord dans la défiance et la critique de la métaphysique traditionnelle et de son ontologie : il est la pensée la plus propre de cette crise qui, au tournant du XVIIe siècle, bouleverse les sphères du savoir du, de la politique et du social. Ce scepticisme est aussi une crise de la pensée, et comme telle, son expression théorique s'accompagne les plus souvent de sa tentative de surmontement. On le trouve a à la racine du mouvement libertin, au cœur du grand renouveau de l'augustinisme, à la base de l'empirisme moderne de Gassendi ou du nominalisme mécaniste de Hobbes et en général de tous les développements de la nouvelle science, mais on le rencontre jusque dans l'aristotélisme des universités» (J.-P. CAVAILLÉ, «Les sens trompeurs. Usage cartésien d'un motif sceptique», *Revue philosophique*, 1 (1991): 3-31).

instrumental, és a dir, l'ús molt lliure dels arguments dels acadèmics i dels pirrònics⁷ per criticar l'escolàstica i justificar les posicions més diverses i a vegades antagòniques com, per exemple, la defensa de la fe catòlica davant la Reforma (Erasme)⁸, la justificació de les tesis religioses de la Reforma (S. Castellion)⁹, una actitud de moderada tolerància religiosa i cultural (M. de Montaigne)¹⁰, l'obertura d'un espai teòric per al coneixement empíric i conjectural (F. Sánchez,)¹¹, un moderat i cristià hedonisme vital (P. Charon, F. de La Mothe le Vayer)¹² i, fins i tot, la defensa de la nova ciència moderna per part del corrent que Popkin denomina «escepticisme constructiu» (M. Mersenne, P. Gassendi)¹³. Tanmateix, malgrat les profundes diferències de fons, totes aquestes posicions comparteixen també un altre tret característic de caràcter inequívocament escèptic: la desconfiança en la raó com a font fiable de coneixement i, per tant, una visió molt crítica de la metafísica com a ciència privilegiada per accedir a la comprensió de la realitat. Per tot plegat, crec que és legítim parlar també d'una tradició intel·lectual escèptica que es transmet i es consolida a l'èpo-

7. R. POPKIN estableix una distinció clara en l'escepticisme modern (en base a l'escepticisme antic) entre l'academicisme, conegut a través de Ciceró, Sant Agustí i Diògenes Laerci, que nega categòricament que hi pugui haver res cert, i el pirronisme, conegut a partir dels escrits de Sextos Empíric, que condueix a la suspensió del judici. Els arguments d'ambdós corrents escèptics van ser utilitzats pels filòsofs, teòlegs i escriptors moderns, però l'historiador de les idees remarca el pes especial que va tenir el pirronisme des que l'any 1562 es va publicar una traducció llatina dels escrits de Sext Empíric (*cf. op. cit.*, p. 11-14 i 40-47).

8. R. POPKIN, *op. cit.*, p. 26-28.

9. *Ibid.*, p. 33-40.

10. *Ibid.*, p. 82-100.

11. *Ibid.*, p. 74-81.

12. *Ibid.*, p. 101-111 i 148-157, respectivament.

13. *Ibid.*, p. 201-224.

ca moderna en contraposició i com a alternativa a la vella tradició escolàstica.

Com que la menció als escèptics que apareix en el text citat és crítica i es troba al costat de l'atac a un principi cabdal de l'escolàstica, sembla lògic pensar que Descartes vol desmarcar-se «intencionadament» de les dues concepcions. En conseqüència, per a una interpretació històrica adequada del fragment, s'ha de remarcar que aquest no només conté l'exposició del primer principi cartesià, sinó també una mena de declaració de ruptura amb les dues tradicions filosòfiques predominants a la seva època.

I l'anterior ens condueix a la darrera pregunta plantejada a propòsit de l'aportació cartesiana respecte a les dues concepcions que vol superar. Crec que el concepte «tradició» també serveix per comprendre les intencions de qui s'ha considerat com el primer filòsof modern. En efecte, Descartes no vol trencar del tot amb les tradicions anteriors, perquè admet algunes veritats senzilles i reconegudes pels filòsofs antics, medievals i moderns, però amb la pretensió d'articular-les amb un nou aparell argumentatiu més consistent, infal·lible als seus ulls, que fins i tot creu que pot posar-se al servei de la justificació racional d'alguns dogmes de fe. A més, la seva metafísica vol ser la fonamentació d'un nou projecte físic orientat a obtenir-ne resultats pràctics (en mecànica, medicina i moral) i que només podrà dur-se a terme gràcies al treball col·lectiu de les següents generacions. En definitiva, Descartes vol instaurar una nova tradició filosòfica i científica a partir de l'acceptació i reelaboració d'algunes veritats ja assolides anteriorment, però de les quals pensava que no se n'havia extret el veritable potencial. I fins i tot un element molt poderós de la tradició escolàstica perviu en el pensament de Descartes: la idea de la filosofia com un sistema unitari que abraça i interrelaciona la totalitat de les ciències.

Com a conclusió, crec que en el procés explicat succintament es fan visibles dos elements essencials de la filosofia

en relació amb la tradició: 1) qualsevol nova proposta filosòfica s'afaiçona inexorablement en un diàleg crític (en part destructiu i en part constructiu) amb les tradicions amb què es troba en l'escenari intel·lectual on neix i creix, i 2) en tota concepció filosòfica batega un afany d'erigir-se i perpetuar-se en forma de tradició.

